

zombie zaczyna już dominować empiryczne podmiotowo-przedmiotowe obchodzenie się z naturą. W *Astronomicznych kontekstach* obserwujemy tę dziejową przemianę, która pobudza do namysłu i odpowiedzi na pytania: co poprzedza naukową działalność? Jakie warunki kulturowe kształtują potrzebę wiedzy naukowej? Za tymi zagadnieniami kryją się tysiące nieprzebranych dotąd stronic traktatów alchemicznych, utworów z tradycji hermetyzmu, tekstów astrologicznych. Dlatego przy okazji omawiania *Astronomicznych kontekstów literatury polskiego baroku* warto przywołać tę kulturową działalność człowieka, jaką jest „czytanie” jako „wydarzenie słowne”. Antonie Faivre – francuski badacz mitu Hermesa – przypomina o renesansowych czytelnikach, którzy „rozumieli, że język zaczyna się wraz z czytaniem”¹⁹. Podobna nauka wychodzi również od barokowych myślicieli.

Współcześnie dominuje proces „pisania” identyfikowany z kreatywnymi możliwościami człowieka, z inwencją interpretacyjną, z nieograniczoną wręcz wolnością i swobodą skojarzeń wokół tekstów. Natomiast książka Grzegorza Raubo nie przywołuje kolejnych kontekstów w ramach owych niespożytych możliwości interpretacyjnych. Nie jest to kolejna innowacja interpretacyjna, czy też eksperyment literaturoznawczy, lecz przede wszystkim doświadczenie czytelnicze. W tytułowych „kontekstach” nie należy dopatrywać się kolejnego szablonu, czy jakiejś „matrycy interpretacyjnej”, która bada dzieje polskiej literatury z nowej i egzotycznej perspektywy. Można śmiało powiedzieć, że książka Grzegorza Raubo jest wglądem w stwarzającą się tradycję, która ciągle domaga się odczytania.

DOBROCHNA DABERT²⁰
(Poznań)

WSZYSTKO, CO CHCIELIBYŚCIE WIEDZIEĆ O LITERATURZE EROTYCZNEJ W CZECHACH, A DO TEJ PORY WSTYDZILIŚCIE SIĘ ZAPYTAĆ

Radim Kopáč, Josef Schwarz, *Zůstaňtež tudiž tajemstvím... Známa i neznámá erotika (a skatologika) v české literatuře 1809–2009*. Artes Liberales. Wyd. Paseka, Praha 2010, ss. 128.

Praca Radima Kopáča i Josefa Schwarza zatytułowana *Zůstaňtež tudiž tajemstvím... Známa i neznámá erotika (a skatologika) v české literatuře 1809-2009*, powstała,

¹⁹ To regain the sense of myth, whether within the framework of constituted religion or outside it, is also to learn or relearn how to „read”. What a beautiful lesson so many of the thinkers of the Renaissance teach us, those who knew how to read the book of the world, of Man and of theophanies! They had understood that language starts with reading and passes through it – the reading of myth, of anthropos and of the cosmos. (A. Faivre, *The Eternal Hermes. From Greek God to Alchemical Magus*. Translated by J. Godwin. Phanes Press, Grand Rapids 1995, s. 66).

²⁰ E-mail Addresss: dobro@amu.edu.pl

co warto pokreślić, w ramach projektu finansowanego przez Ministerstwo Kultury Republiki Czeskiej „Erotyka w czeskiej literaturze, sztuce i kulturze”. Podjęcie naukowej refleksji nad kwestią cielesnych aspektów miłości przez środowisko czeskich literaturoznawców, uświadomiło od razu brak podobnych opracowań w polskim literaturoznawstwie. Na razie, rodzime badania ograniczają się do rozpatrywania wątków miłosnych i erotycznych w wybranych dziełach konkretnych autorów²¹, lub kwestie te próbuje się zobaczyć z perspektywy epok literackich i kształtujących się w danych okresach konwencjach przedstawiania, sposobach mówienia o miłości, erotyce i cielesności²².

Czescy badacze Kopáč i Schwarz zainteresowani są tym obszarem czeskiej literatury, w której tematyka miłosna nie ogranicza się do analizy uczuć, ale jest próbą dotarcia i opisu doznań zmysłowych, cielesnych, wprost dotyka problemów związanych z seksualnością człowieka. Często więc stawała się obiektem ataków dominujących w danej epoce środowisk opiniotwórczych, władzy. W akademickiej refleksji nad literaturą narodową właściwie do 1989 roku, jak twierdzą Autorzy opracowania, odsuwana była na margines, jako przejaw kultury „niskiej”. W centrum swojego zainteresowania postawili więc literackie przedstawienia cielesności, seksualizmu i erotyzmu wiodące nie tylko w kierunku duchowych doznań miłosnych, lecz bardziej w stronę obsceny, wulgarności i pornografii. Jednak nie skupiają swojej uwagi tylko na literaturze pokątnej, zmierzającej niechybnie ku pornograficznej, funkcjonującej na obrzeżach twórczości literackiej, ale starają się wskazać na obecność tych wątków w twórczości najwybitniejszych i najbardziej poważanych pisarzy czeskich ostatnich stuleci: Bożeny Němcovej, Karela Hynka Máchy, Jaroslava Vrchlickiego i innych.

Praca składa się z dziewięciu studiów, które wiąże tytułowa problematyka. Nie udało się jednak osiągnąć historycznoliterackiej syntezy tematu. Mamy tu raczej do czynienia z próbą przybliżenia wybranych zagadnień, które zdaniem autorów, składają się na w miarę pełny obraz losów problematyki „obscenicznej” w dziejach czeskiej literatury ostatnich 200 lat. Szkice uporządkowane zostały zgodnie z chronologicznym układem. Pierwszy, dotyczy literatury XIX wieku, w której przemilczano, zgodnie z założeniami Narodowego Odrodzenia, kwestie seksualne. Jak podkreślają Autorzy opracowania: „Takie utajnienie ciała i hałaśli-

²¹ Zob. m.in.: R. Przybylski, *Eros i Tanatos: proza Jarostawa Iwaszkiewicza 1916-1938*. Warszawa 1970; P. Łuszczkiewicz, *Książę erotyku. O poezji miłosnej Stanisława Grochowiaka*. Warszawa 1995; G. Grochowski, „Eros i psyche”: *dyskurs miłosny Czechowicza*. „Pamiętnik Literacki” 1997, z. 2; J. Tynecki, *Słodko-gorzki eros niebiesko-migdalnej Safony: o Pawlikowskiej inaczej*. „Poezja” 1985, nr 7/8).

²² Zob. m.in.: J. Kotarska, *Erotyk staropolski: inspiracje i odmiany*. Wrocław 1980; W. Gutowski, *Mit, Eros, sacrum: sytuacje młodopolskie*. Bydgoszcz 1999; K. Kłosiński, *Eros, dekonstrukcja, polityka*. Katowice 2000; L.B. Grzeniewski, *Mroczny przedmiot pożądania*. „Literatura na Świecie” 1991, nr 5. Warto też pamiętać o teoretycznym ujęciu problematyki pornografii w tekście Jerzego Ziomka, *Pornografia i obscenum, w: Powinowactwa literatury: studia i szkice*. Warszawa 1980, s. 289-318.

wa proklamacja ducha związane były częściowo z dominującym systemem religijnym tych czasów, z wpływowym chrześcijaństwem, w którego pojęciu kobieta, tzn. jej ciało i jej pragnienia są instrumentem zła, zatem diabła²³. W ideach odrodzeniowych poczesne miejsce zajmowały kwestie związane ze sferą ducha. Walcząc o wprowadzenie do obiegu społecznego „wysokiego” języka, w konsekwencji preferowane były „wysokie” tematy, gdzie nie było miejsca na problematykę cielesną, traktowaną jako „niską”, niegodną narodowej literatury. Obecność tematyki seksualnej traktowana była jako naruszenie literackiej, i szerzej, społecznej normy obyczajowej. Ci autorzy, którzy przekraczali te zasady wypracowane w czasach Odrodzenia Narodowego, byli ostro krytykowani i marginalizowani – zwracają uwagę Autorzy pracy. Stąd też swawolna twórczość Jaroslava Vrchlickiego czy tajny dziennik Karela Hynka Máchy, który skrywał najintymniejsze zapiski osobiste romantycznego poety, na publikację czekały aż do XX wieku. Na uwagę zasługuje antologia Mirosłava Novotného z krytycznym posłowiem Zdenka Nožički *Erotika českého obrozeni 1780–1850*, opublikowana w 1928 roku, która polemizuje z wyobrażeniem Narodowego Odrodzenia jako aseksualnego i antyerotycznego etapu w dziejach czeskiej literatury. To właśnie w tej antologii znalazły się nieznane wcześniej szerszemu odbiorcy frywolne wiersze m.in., Boženy Němcovéj i Karla Jaromila Erbena, których twórczość uznawana jest za najwyższy przejaw czeskiego odrodzeniowego piśmiennictwa XIX stulecia.

W kolejnym szkicu, przedstawiono sylwetkę Jana Jeníka z Bratřic żyjącego na przełomie XVIII i XIX wieku, który jako pierwszy objawił zainteresowanie czeską pieśnią ludową. Zdaniem Kopáča i Schwarza, ten zbieracz ludowych pieśni i porzekadeł, zasługuje na poczesne miejsce wśród najwybitniejszych przedstawicieli Odrodzenia Narodowego. W odróżnieniu od innych uczestników ruchu odrodzeniowego, zbierał świadectwa wiejskich i miejskich gwar, a także jako jeden z pierwszych w literaturze czeskiej zainteresowany był kolekcjonowaniem ludowych porzekadeł o tematyce erotycznej i antykościelnej. Pierwsza monografia tego zasłużonego folklorysty ukazała się dopiero w 1989 roku. Do dzisiaj, zdaniem Autorów omawianej pracy, jest postacią stanowczo niedocenioną.

Niewątpliwie Karel Hynek Mácha, należy, w odróżnieniu od Jeníka, do najbardziej czytanych i komentowanych postaci czeskiego romantyzmu. Jego twórczość otoczona kultem, przez dziesiątki lat zubożona była o *Dziennik* z 1837 roku, który zawierał bardzo osobiste zapiski dotyczące intymnych relacji Máchy z narzeczoną Lori Šomkovą. *Dziennik* łamał nie tylko wyobrażenie „odcielesnionej” miłości romantycznej, łamał także tabu, które nie dopuszczało myśli o tym, iż postać z narodowego panteonu bohaterów mogła prowadzić tak intensywne życie erotyczne. Autorzy szkicu przytaczają długoletni bój o *Dziennik* Máchy, kontro-

²³ R. Kopáč, J. Schwarz, *Zůstaňtež tudíž tajemstvím... Známá i neznámá erotika (a skatologika) v české literatuře 1809–2009*. Praha 2010, s. 10.

wersje literaturoznawców, którzy spierali się o to, czy przystoi je upublicznić w całości i jak je zinterpretować. Momentem przełomowym okazała się publikacja zbioru *Ani labuť ani Lůna* z 1936 roku, w którym członkowie Czechosłowackiej Grupy Surrealistycznej wystąpili z obroną jedynej w swoim rodzaju wyobraźni Máchy i protestowali przeciw „kołtuńskiemu zniekształceniu” jego dzieła. Dopiero jednak w 2007 roku Pavel Vařák opublikował *Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy*, w którym pokusił się o pełną próbę deszyfracji tajnych notatek poety. Aleř Haman, historyk literatury, w 2007 roku tak skomentował publikację:

Celem publikacji intymnych zapisków Máchy nie jest sensacja, ale dokumentacja życiowych i twórczych uwarunkowań, o podstawowym znaczeniu. Hipertrofia erotycznych doświadczeń pojawia się, rzec by można, wtedy, gdy dochodzi do kryzysu społecznego systemu wartości. Ujawniała się nie tylko u Máchy, ale także u francuskich „przeklętych” poetów, u dekadentów, także we współczesności”²⁴.

Bohaterem kolejnego szkicu jest poeta Jaroslav Vrchlický, jedna z najbardziej poważanych postaci w literaturze czeskiej, a jednocześnie posądzanych o autorstwo popularnych tekstów o charakterze obscenicznym. Erotyczno-skatologiczna epopeja *Rytřř Smil* „to legenda czeskiej literatury, którą już nasi pradziadkowie czytali w szkole pod ławką a nasze dzieci nie będą postępować inaczej” – twierdzi Pavel řepický we wstępie do internetowej publikacji epopei²⁵. Trzeba jednak podkreślić, iż autorstwo Vrchlickiego nie jest do dzisiaj w pełni potwierdzone²⁶. Vrchlickiemu, najwybitniejszej osobowości lumirowskiej linii czeskiego parnasizmu przypisuje się także inne dziełko o charakterze erotycznym, m.in. *Svatebnř kořile* (parodia Erbenowskich motywów²⁷) i *Hovno*. Szkic Kopáča i Schwarza śledzi dyskusje historyków literatury oraz krytyków, którzy próbowali i próbują do dzisiaj rozstrzygnąć autorstwo, tych nadal budzących emocje, utworów.

Szkic poświęcony prywatnym drukom erotycznym z lat 1918–1938, przynosi interesujące informacje dotyczące specyfiki obyczajowej czasów Pierwszej Republiki. Teksty i ikonografia związane z seksualnością i erotyką zaczęły w tym czasie podlegać ściślejszej kontroli. Powstawały zamknięte oddziały w bibliotekach i muzeach gromadzące obsceniczne teksty i artefakty. Formował się nowoczesny charakter cenzury. Większość prywatnych wydawnictw erotycznych Pierwszej Republiki miała charakter bibliofilski. W tym czasie próbowano także definiować

²⁴ A. Haman, *Trvání v proměně*. Praha 2007, s. 126.

²⁵ Zob. <<http://erlit.sweb.cz/smil/smil.htm>>.

²⁶ W amerykańskiej *Encyklopedii literatury erotycznej*, *Rytřř Smil* zyskał następującą adnotację: „Najwybitniejszym tekstem erotycznym w literaturze czeskiej jest obszerny poemat *Rytřř Smil*. Autor nie jest znany: o autorstwo podejrzewa się wielkiego czeskiego poetę Jaroslava Vrchlickiego”. G.-P. J. Brulotte, *The Encyclopedia of Erotic Literature*. Tom I. New York 2006, s. 304.

²⁷ *Svatebnř kořile* to tytuł jednej z ballad zamieszczonych w zbiorze *Kytice z pověstí národních* (1853) Karela Jaromíra Erbena najwybitniejszego czeskiego poety preromantycznego.

pojęcie pornografii. Dyskusja nad regulacją kwestii związanych z pornografią, była niezwykle żywa, nie tylko w sferze rozstrzygnięć prawnych, ale także na polu krytyki literackiej, który stawiała pytania przede wszystkim o ich wartość literacką. Nie mniej, jak wynika z relacji Autorów opracowania, czas Pierwszej Republiki, okazał się niezwykle łaskawy dla publikacji o charakterze erotycznym. Po wojnie natomiast nadejdzie czas, jak to określają Kopáč i Schwarz pięćdziesięcioletniej niedobrowolnej hibernacji motywowanej ideologicznie.

Kolejny artykuł poświęcony został literackiej twórczości erotycznej czasów Pierwszej Republiki. Na przełomie tysiącleci, dzięki reedycjom tekstów literackich powstałych w ramach działalności awangardowej w czasach Pierwszej Republiki, wzrosło zainteresowanie tą fazą awangardy, która

akcentowała w wypowiedziach literackich i w sztuce temat ludzkiej płciowości, różnorodne przejawy ludzkiej seksualności. I to bez ograniczeń drobnomieszczańskich, zakotwiczonych w okresie Biedermeieru pierwszej połowy XIX wieku oraz cenzury Pierwszej Republiki, która wznosiła barierę między społecznie akceptowalną erotyką (czytaj: nieszkodliwym pseudoerotycznym kiczem) i nieprzyjazną, osądzoną i godną potępienia pornografią²⁸.

Tekst traktuje o fazie twórczego rozwoju Egona Bondy'ego, Františka Halasa, Jiřího Koláři, Vítězslava Nezvala, Toyen, Karela Teigeo, Jindřicha Štyrského, w której istotną rolę odgrywały motywy erotyczne. Filozofia „wyzwolonego libido” zrodzona z końcem lat dwudziestych XX stulecia, okazała się silną inspiracją czeskich awangardystów i obecna była w ich literackich i teoretycznych tekstach. *Sexualní nokturmo* Vítězslava Nezvala, zbiór erotycznej poezji *Thyrsos* Františka Halasa, poetycka proza Jindřicha Štyrského *Emilie přichází ke mně ve snu*, trzy wiersze Jiřího Koláři zatytułowane *S utkvělou myšlenkou na město a noc s jejím tělem* stały się przedmiotem literaturoznawczych analiz, w których Autorzy opracowania starają się ukazać różnorodne sposoby literackiego przedstawiania seksualności człowieka. Jak zaznaczają, obraz erotycznego piśmiennictwa z czasów Pierwszej Republiki byłby niepełny, gdyby nie wspomnieć o aktywności wydawniczej Jindřicha Štyrského, który w latach 1930–1933 zredagował trzy roczniki czasopisma „*Erotické revue*”²⁹. Czasopismo wychodziło jako druk bibliofilski, przeznaczony jedynie do subskrypcji, w maksymalnym nakładzie 200 egzemplarzy, bez zgody na publiczną sprzedaż, wypożyczanie a nawet prezentację. Na stronach czasopisma znaleźć można było legendarne erotyczne rysunki Toyen, teksty awangardowe, w tym surrealistyczne, które spajała tytułowa problematyka. Drukowali tu: František Halas, Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert, Otokar Březina, Adolf Hoffme-

²⁸ Zob. R. Kopáč, J. Schwarz, *Zůstaňtež tудиž tajemstvím...*, op. cit., s. 77.

²⁹ Reprint trzech numerów czasopisma „*Erotická revue*” wydało w 2001 roku praske wydawnictwo Torst.

ister, František Bídlo, Vratislav Hugo Brunner, Antonín Pelc, Václav Mašek, Rudolf Krajc, František Ketzek, František Filla, Alois Wachsmann, Stanislav Kostka Neumann, Jaroslav Vrchlický, Jiří Voskovec i Jan Werich.

Kolejny szkic poświęcony został postaci stosunkowo mało znanej. Do 1989 roku nazwisko Karela Jaroslava Obrátla, folklorysty i literata, znane było przede wszystkim specjalistom, znawcom folkloru, bibliofilom i badaczom regionalnym. Sytuacja zmieniła się w 1999 roku, kiedy to wydawnictwo Paseka opublikowało reprint jego najważniejszego, jak podkreślają autorzy opracowania, dzieła *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*³⁰, które „wywróciło fałszywie konstruowane w czasie Odrodzenia Narodowego wyobrażenie literatury ludowej, jako tej, która nie uwzględnia życia płciowego narodu”³¹. Obrátil udowodnił, że na tle całościowego dorobku kultury ludowej, folklor erotyczny ujawnia niespotykane bogactwo i różnorodność formalną.

Tekst następny dotyczący losów tematyki erotycznej w literaturze czasów powojennych 1949-1989, ujawnia bardzo silnie obecną w socjalistycznej obyczajowości hipokryzję i moralność drobnomieszczańską, która zainteresowanie tego typu tematyką traktowała jako niebezpieczny zwrot ku dekadentyzmowi. Zdaniem Autorów, musiało więc dojść do wytworzenia podziemnego nurtu, w którym problematyka seksualna nadal funkcjonowała. Z tego punktu widzenia na uwagę zasługuje twórczość Egona Bondy’ego, Iva Vodseďálka, Ivana M. Jirousa. Jany Krejcarovéj. Ponadto, jak podkreślają autorzy opracowania, w okresie powojennym, najradykałniejszym, najbardziej wyzwolonym nurtem sztuki undergroundowej była sztuka surrealistyczna z bardzo wyrazistym stosunkiem do ludzkiej seksualności, chociażby w pracach Vratislava Effenberga, Františka Dryje, Evy Švankmajerovéj, itd. Godny podkreślenia jest również stanowczo negatywny stosunek władz do oficjalnej produkcji, w której niekiedy pojawiały się wątki erotyczne. Autorzy przytaczają kuriozalne, z dzisiejszego punktu widzenia, losy prozy Jiřího Grušy i Jaroslava Kořána, potępionej w oficjalnym piśmie przez władze państwowe za obsceniczność.

Ostatni szkic poświęcono literaturze erotycznej w Czechach po Aksamitnej Rewolucji. Zdaniem autorów sytuacja literatury obscenicznej i tej, która podejmuje problematykę seksualności, znormalniała. Nie istnieją żadne ograniczenia instytucjonalne, które miałyby wpływ na decyzje wydawnicze i dystrybucyjne. Oprócz licznych reprintów dawnych tekstów z obszaru literatury erotycznej, które ujawniły bogatą tradycję i ciągłą obecność tej problematyki od Odrodzenia Narodowego aż po współczesność w literaturze czeskiej, bez ograniczeń rozwija się współczesny nurt pisarstwa, w którym otwarcie i bezpruderyjnie podejmowana jest tematyka erotyczna.

³⁰ W latach 1999–2000 wydano w Czechach trzypiętomowy reprint *Kryptadii*, która zawiera ludowe porzekadła, wiersze, powiedzenia, piosenki, zagadki i małe formy prozatorskie.

³¹ R. Kopáč, J. Schwarz, *Zůstaňtež tudíž tajemstvím...*, op. cit. s. 101.

Należy podkreślić, że praca ma przede wszystkim charakter informacyjno-sprawozdawczy. Nieco irytującym jest fakt, iż w poszczególnych rozdziałach znajdziemy powtarzające się z poprzednich części fakty i interpretacje zjawisk. Prawdopodobnie najpierw powstały samodzielne teksty, które później zostały scalone w książkę. Brak uspoźnienia pracy, które wymagałoby jedynie niewielkich zabiegów redakcyjnych, należy uznać za wyraz zwykłego niedbalstwa autorów i wydawcy. Książki R. Kopáča, J. Schwarza nie można uznać za wyczerpujące kompendium tytułowej problematyki. Nie znajdziemy tu pogłębionych analiz poszczególnych tekstów literackich, ani próby wnikliwszego ujęcia kontekstowego. Autorzy w dużej mierze ograniczyli się do zebrania dostępnych do tej pory wyników badań, by przekazać je w usystematyzowanej i skrótowej formie. Można zadać pytanie, czy dla czeskiego bohemyisty będzie ona miała większe znaczenie poznawcze? W odbiorze masowym natomiast, okazać się może po prostu mało zajmująca i atrakcyjna. Wydaje się jednak, że w komparatystycznych badaniach literaturoznawczych nad szeroko rozumianą tytułową problematyką, może okazać się przydatna, jako swoisty przewodnik po interesującym czeskim fenomenie, który warto by było skonfrontować z doświadczeniem polskim.

JAN GALANT³²
(Poznań)

ODWILŻ I POEZJA

Janusz Detka *Wiersze polskiej „odwilży” (1953–1957)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Kielce 2010, ss. 256.

Literatura polskiej odwilży nigdy nie budziła takiego zainteresowania, co poprzedzając ją okres realizmu socjalistycznego, który doczekał się nawet swojego słownika. Miała bardziej lokalny charakter (zatem nie przykuwała uwagi humanistyki światowej), jej istnienie było też bardziej – by tak rzec – konwencjonalne, tzn. podlegało znanym mechanizmom literackich przełomów. Większe zainteresowanie budziły te procesy i kariery literackie, które Październik uruchomił, ponieważ określiły one kształt kultury polskiej w następnych dekadach. Dlatego publikacje, zwykle książki zbiorowe, o literaturze Października miały charakter okolicznościowy, inspirowany kolejną rocznicą tamtych wydarzeń. Uwagi o odwilży pozwalały także domknąć i spuentować opis socrealizmu – tak uczynił Zbigniew

³² E-mail Address: jgalant@amu.edu.pl